

КУРЧЕНКО О. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

USTEO I TUTEO В СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ: ГРАНІ ВЕРБАЛЬНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ

У статті визначено тенденції у вживанні *Usted* і *tú* у сучасній Іспанії, а також запропоновано розгляд проблематики цього явища в рамках вербальної ввічливості.

Ключові слова: вербальна ввічливість, *Usteo*, *tuteo*.

В статье определяются тенденции в употреблении *Usted* и *tú* в современной Испании, а также рассматривается проблематика данного явления в рамках вербальной вежливости.

Ключевые слова: вербальная вежливость, *Usteo*, *tuteo*.

In this article we formulate the tendencies in the use of *Usted* and *tú* in modern Spain, a range of peculiarities of this phenomenon is analyzed in the frame of verbal politeness.

Key words: verbal politeness, *Usteo*, *tuteo*.

Мої гарні іспанські друзі розповіли мені наступну історію про свого родича, коли той був трирічною дитиною. Хлопчик звертався до маленьких собачок на *tú*, а до великих на *usted*, при чому говорив так: “Señor perro, ¿muere usted?”. Показово, що у віці 60 років ця людина має багатомільйонні статки, і про нього говорять як про “una persona socialmente inteligente” – “соціально розумну людину”.

Usteo і *tuteo* є темою цієї статті, а її метою є пояснити тенденції у вживанні *usted* і *tú* у сучасній Іспанії і розгляд проблематики цього явища в рамках вербальної ввічливості.

Знання правил вербальної (і невербальної) ввічливості є обов’язковою умовою для успішної комунікації, і тому питання, пов’язані з ввічливістю як мовленнєвим субактом, стають дедалі більш актуальними у прагмалінгвістиці. Вже декілька століть минуло від того, як В. фон Гумбольдт та його послідовники (О. О. Потєбня, І. О. Бодуен де Куртене і т. д.) дійшли висновку про те, що культура відображається у свідомості людини і визначає особливості її комунікативної поведінки. Широко визнаним вважається, що вербальна комунікація є не лише обміном інформацією, але також засобом встановлення, підтримки і припинення соціальних відносин, демонстрацією свого ставлення до співбесідника.

У контексті вищезазначених тенденцій стає актуальним дослідження особливостей національної специфіки ввічливості

різних народів як конкретної реалізації універсальності цього явища. **Актуальність** обраної теми зумовлена постійними змінами, що відбуваються у цьому аспекті вербальної ввічливості в Іспанії. Розуміння сучасного співвідношення *Usteo* і *tuteo*, а також правильне вживання цих двох форм звертання є важливими не лише з прагматичної точки зору, а також і для кращого усвідомлення соціальних змін в іспанському суспільстві та прогнозування тенденцій на майбутнє. Це явище цікаве не лише з погляду лінгвістики, а ще й тому, що воно відображає стадію розвитку суспільства з властивими цій стадії негативними та позитивними рисами і тому є важливим об'єктом досліджень таких наук, як соціологія та психологія. Корисними є такі дослідження і для практикуючих перекладачів.

Об'єктом дослідження в даній статті є національно специфічне звертання на “Ви” (*usted*) і на “ти” (*tú*) у сучасній іспанській мові.

Звертання на “Ви” і на “ти” завжди є національно специфічними, оскільки критерії вибору між двома звертаннями, хоча у цілому є більш або менш схожими, мають свої особливості у кожного народу та навіть у кожного соціального прошарку населення. Так, наприклад, іспанські однолітки (плюс-мінус десять років) фактично всього іспанського суспільства, незалежно від походження, мають тенденцію звертатися один до одного на “ти” з перших хвилин знайомства, тоді як в Україні це характерно лише для найнижчих та маргінальних прошарків населення. Схожа до української є і ситуація зі звертаннями у Німеччині та Франції. Ситуація ж зі звертаннями в Італії є дещо менш формальною, ніж у двох згаданих країнах, але звертання на “ти”, однак, не так часто, як в Іспанії, є автоматичним вибором для першої бесіди.

Причина таких відмінностей, на нашу думку, полягає у комунікаційних пріоритетах кожної з націй, а відтак і у мірі, якою той чи інший народ звертається у своїй повсякденній комунікації до негативної та до позитивної ввічливості. У цьому контексті цікаво згадати цитату П. Браун і С. Левінсона: “When we think of politeness in Western cultures, it is negative politeness behavior that springs to mind. In our culture, negative politeness is the most elaborate and the most conventionalized set of linguistic strategies ...” (цит. за [1:21]). Ці два автори не уточнюють, які саме культури входять до названої

ними “західної” культури, однак, варто зауважити, що іспанці, що географічно є найзахіднішими у Європі, набагато більше вдаються до стратегій саме позитивної ввічливості, назвемо її “ввічливістю зближення”, а не до негативної ввічливості – “ввічливості шанобливої дистанції”. Так, Лео Хіккі зазначає: “Brown and Levinson’s division of politeness into positive and negative applies directly to Spanish society which, on a positive-negative cline, is very close to the positive end” [2:319–320].

Варто згадати і дослідження Д. Браво [3], де авторка описує дві головні, на її думку, риси іспанського “образу” (*imagen*) – це потреба автономії, що виявляється у бажанні бути сприйнятим як оригінальна та дотепна людина, та потреба в “афіліації” (залучення до певного кола суспільства), яка виявляється у *confianza*, близькості, яка дозволяє людям спілкуватися та діяти вільно та відкрито, показуючи себе як індивіда, добре інтегрованого до групи. Саме бажання досягти *confianza* (близькості з іншими) є корінням сприйняття іноземців або просто незнайомих людей як таких, що мають менше прав, ніж вони – члени певного кола. Ілюстрацією до цього може послугувати існуюче в Іспанії поняття *tropa tuteador* – кар’єрист, секрет якого полягає у звертанні на “ти” до осіб високого рангу (міністрів, послів, видатних письменників, художників і т. д.), бажано на публіці з метою показати, що він їх знає “все життя” і належить до клану “de los importantes” [4:97].

Великою мірою нинішня ситуація з *tú* і *usted* пояснюється історичною еволюцією форм звертання (як правило, від формальних до неформальних, альтернативних): за часів Другої Республіки (1931 р.) схвалювалася “братерська” неформальність, під час Громадянської війни 1936–1939 років та 35 років диктатури – також, а от протягом довгого перехідного періоду після 1975 року відбулися радикальні зміни – повернення від неформальних звертань до формальних альтернатив).

Нині вибір між *tú* і *usted* зумовлюється, як правило, об’єктивними та очевидними факторами у кожній комунікативній ситуації, які за їхньою важливістю можна розташувати за таким рейтингом:

- 1) вік комунікантів [5:17];
- 2) соціальний статус;

3) рівень особистого зв'язку;

4) місце (обставини) комунікації;

5) погода та година дня (сонячна погода або пізня година можливо сприяють неформальності [2:319]).

Друга особа (*tú* в однині та *vosotros* у множині) вживається серед родичів, друзів, колег, молоді та інших людей однакового статусу, незалежно від того, знайомі вони чи ні, тоді як третя особа переважає у формальних ситуаціях та серед незнайомих людей старших, скажімо, за 50 років, які не планують жодних особистих відносин один з одним. Таке звертання є не обов'язково дзеркальним: старші люди можуть звертатися на *tú* до молодших, які можуть відповідати їм, використовуючи *usted*. Не спостерігається жодних складнощів у переході від третьої особи до другої: будь-який учасник бесіди може просто запропонувати зміну у зверненні, або запитати, як співбесіднику більше подобається, щоб до нього зверталися. Фуентес Родрігес зазначає, що “El grado de familiaridad de un texto coloquial quita fuerza a determinadas expresiones. El uso de *usted* es obligado en el texto parlamentario en España, no así en la conversación familiar” [6:18].

Лео Хіккі зазначає, що за невпевненості, мовець може вдатися до вживання першої особи множини, щоб таким чином уникнути вибору між формальним / неформальним звертанням, а також водночас демонструючи залучення своєї особи до справ інших, наприклад: *¿Cómo estamos?* [2:319]. Однак, на противагу такій думці про вживання першої особи множини, існує більш обґрунтована позиція Хенка Хаверкейта про те, що вирішальним фактором використання цієї, за словами автора, *псевдоінклюзивної стратегії (estrategia pseudoinclusiva)* є асиметричне соціальне положення співрозмовників, а саме – перевага мовця над співбесідником в авторитеті або владному статусі [1:31–32], наприклад: батьки до дітей, вчителі до учнів, медперсонал до хворих. Хаверкейт, услід за Есперсеном, кваліфікує таке звертання як *paternal we* [1:32], і зазначає також, що далеко не всім таке звертання подобається.

Дуже цікавим є той факт, що, за Лео Хіккі, у конфліктних ситуаціях мовці можуть неодноразово вибачатися за звертання на *tú* (*y perdona que te tutee*), після чого продовжують ображати один одного ще більше, вживаючи ту саму “братерську” форму звертання.

Таке вживання, на думку автора, дуже важко зустріти в інших європейських мовах, суттєво відмінним воно є і у країнах Латинської Америки [2:319]. Цікаво проаналізувати комунікативну доцільність такого “демонстративного” вибачення. На наш погляд, це є класичний вияв “гіперввічливості”, яка є однією з форм неввічливості, покликана у даному випадку підсилити образливість висловлювання.

Проаналізуємо, як розглядається проблематика звертання на *tú* та на *usted* у *Gramática comunicativa del español* [7], що вважається найавторитетнішим підручником з комунікативної граматики іспанської мови, який на відміну від інших підручників з граматики, особливу увагу приділяє контексту комунікації [8]. З одного боку, стверджується, що у деяких випадках вживання *tú* або *usted* є суб’єктивним і залежить від комунікативних звичок мовця, а з іншого боку, зазначається, що серед іспанців частота так званого *tuteo* по відношенню до звертання на *usted*, є більшою, що особливо помітно у порівнянні з іншими мовами (такими, як італійська або французька), у яких також існує ця опозиція. Варто згадати також і ситуацію з *du* та *Sie* у німецькій мові, дуже подібній до українських «ти» і «Ви». Філософ М. Бубер у своїй книзі про філософію відносин (1937 р.) зазначав, що відносини “*ich-du*” характеризуються дуже особливим зв’язком, тим, який часто – хоча і не завжди – є між чоловіком та дружиною, членами однієї родини та гарними друзями. На думку Бубера *du* має трансцендентальний вимір, тому що людський зв’язок з Божественним є єдиним зв’язком “*ich-du*”, який може триматися безкінечно. Що стосується повсякденних стосунків “*ich-du*”, то вони охоплюють діапазон від звичайної поваги та ввічливості до приязні, захоплення та незчисленних способів, у які ми виявляємо нашу любов [9:149–150].

Відмінність у вживанні німецького *du* та іспанського *tú* яскраво передає думка відомого іспанського дипломата Хосе Антоніо де Урбіна: “El “*tú*” es una expresión de proximidad: intimidad, amistad, afecto y cariño (aunque a veces no podemos ver “ni en pintura” al que tuteamos)” [4:97].

Чи можна через таке вживання *tú* звинуватити іспанців у лицемірстві? Так, але лише тією мірою, якою ввічливість є

лицемірством, оскільки *tú* є в першу чергу вираженням позитивної ввічливості.

Очевидно, що діапазон іспанського *tú* набагато більший за діапазон значень українського “ти” або німецького *du*, його навіть можна було б назвати сьогодні всеохоплюючим. Так, коли я сказала моєму іспанському колезі, що готую статтю на тему *Usteo i tuteo*, він відповів мені: “Ah, date prisa, o desaparecerá el usted” (Поспіши, бо зникне *usted*). Це не означає, що значення і відтінки *usted* у разі зникнення цієї форми звертання з ужитку пропадуть разом із словом, це означає, що досить ймовірно, *tú* перебере на себе всі значення *usted*, явище, водночас аналогічне і протилежне до того, що сталося з англійським *you* (що первинно значило “Ви”), яке увібрало в себе усі значення *thou* (“ти”), і на сьогодні є єдиною формою звертання.

Простежити процес “здавання позицій” *usted* на користь *tú* ми можемо вже сьогодні. Зробимо порівняння того, коли згідно з найпрестижнішим в Іспанії підручником з протоколу “El gran libro del protocolo” Х. А. де Урбіна треба вживати *usted* [4:95–96], з тим, що відбувається насправді:

El gran libro del protocolo	Реальність
A) Al conocer, con o sin previa presentación, a personas que no conocíamos, o al entrar en contacto con ellas, sean o no de nuestro nivel. Pero, en especial, si tienen más edad o nivel que nosotros.	Перша половина цього правила виконується абсолютно меншістю іспанців. Друга половина виконується у більшій частині випадків.
B) a los superiores, jefes o personas de superior categoría.	Дуже часто не виконується. У державних структурах виконується частіше, ніж у приватних.
C) a los de igual o parecido nivel, pertenecientes a una estructura diversa de la nuestra y que no conocemos. Por ejemplo, un director general llamando por teléfono a otro, a quien no conoce, de otro ministerio, estructura o empresa.	Дуже часто не виконується. У державних структурах виконується частіше, ніж у приватних.
D) a los de nivel inferior. Por ejemplo, una secretaria.	Виконується лише у державних структурах, наприклад,

	посольствах і т. ін.
E) a las personas que por su categoría o trabajo no pueden tutearnos. Ejemplo, nuestro chófer, un camarero o barman, etcétera.	Рідко виконується, при чому ті, хто виконує це правило, вважаються “снобами”.

Чи можна вважати іспанців неввічливими, виходячи з масових порушень правил звертання, сформульованих вище? Навряд, і саме тому, що вони є масовими, а отже, сприймаються як норма більшою частиною населення Іспанії. Крім того, велике значення мають і такі нелексічні фактори як інтонація тощо. Кола, де вищезазначені правила виконуються, є досить закритими, і якщо таких порушень припускатися там, то це буде сприйнято не так за неввічливість, як просто за неналежність до цього кола.

Вартими уваги є і поради *El gran libro del protocolo* відносно того, як переходити на *tú*, особливо стосовно осіб зазначених у групі В вищенаведеної таблиці: лише якщо вони попросять про це тричі. Чому тричі? Тому що “por uno que nos lo diga de verdad habrá dos que lo dirán con la “boquita pequeña”. Si tres veces lo dicen es porque lo sienten” [4:96]. Що стосується групи D (приклад з секретаркою), то переходити на *tú* взагалі не рекомендовано, оскільки “podemos ponerla en situación embarazosa y, a la postre, puede perjudicar a la disciplina y autoridad, esenciales en cualquier estructura” [4:96]. Також не рекомендується звернення на *tú* до людей з групи E: “Hemos de comprender que al no poder tutearnos ellos, el hacerlo nosotros supone una falta de respeto y de consideración...”. Тут автор додає: “A este respecto, tenemos todavía la costumbre feudal del “tuteo” a este colectivo” [4:97]. У будь-якій ситуації, розумно починати з *usted*, щоб потім, з часом і за сприятливих обставин перейти на *tú*. “Hay que comprender que tutear a quien espera de nosotros el “usted” es ofenderle” [4:97].

Як ми зазначили раніше, незважаючи на такі “заклики”, *usted* з великою швидкістю “здає позиції” на користь *tú*. Як і будь-який процес, він має свою протидію у суспільстві. Освічена частина іспанського суспільства намагається робити все можливе для повернення *usted*, використання якого особливо важливе у виховальному процесі як очевидний маркер дистанції і поваги. Так, у газеті ABC від 11/07/2007 було надруковано статтю Л. Лопеса

“Menos tutear y más “ustear””, де зокрема висловлені наступні думки: “no sólo a mí me parece que es necesario volver a un “usted” que remedie tanto tuteo falsamente democrático, falsamente progresista e incluso falsamente familiar y popular. El respeto no está reñido con buenas familiaridades y buen trato con toda clase de personas”.

Автор продовжує свою думку: “La autoridad escolar ha sido y es muy responsable del tuteo inadmisibile en clase, por lo que atañe al alumnado ... Algo que ver tiene en esto la familia. ¿Cuánto niño y jovenzuelo tutea a personas mayores, sin que los padres pongan remedio a la falta de modales? ¿Pereza en ejercer la debida autoridad? ¿O se creen “progres” porque no la ejercen?” [10].

Мова не може існувати окремо від реальності: вона також змінюватиметься, і, можливо, пришвидшеними темпами у найближчому майбутньому, оскільки сьогодні ці зміни відбуваються швидше, ніж 10–15 років тому. Саме тому ми можемо стверджувати, що зміни, зафіксовані в іспанському мовленні яскраво відображають соціальні зміни у суспільстві, а відтак дослідження зазначеного явища в іспанській мові є **перспективними** з точки зору лінгвопрагматики, лінгвокультурології, соціальної психології та соціології. Хотілося б зауважити також, що подібні проблеми характерні не лише для іспанської мови (хоча можливо і не такою мірою), і типологічні дослідження цього явища є перспективними з точки зору знаходження спільних та відмінних рис у векторах лінгвопрагматичного розвитку відповідних суспільств та етнічних особливостей такого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Haverkate H.* La cortesía verbal / H. Haverkate. – Madrid : Gredos, 1994.
2. *Hickey L.* Politeness in Europe / L. Hickey, M. Stewart. – Clevedon : Multilingual Matters, 2004.
3. *Bravo D.* ¿Reírse juntos?: un estudio de las imagenes sociales de hablantes españoles, mexicanos y suecos / D. Bravo // *Diálogos Hispánicos*. – 1998. – Вип. 22. – P. 315–364.
4. *De Urbina J. A.* El gran libro del protocolo / J. A. de Urbina. – Madrid : Planeta Madrid, 2011.
5. *Escandell Vidal M. V.* Cortesía y relevancia / M. V. Escandell Vidal // *Diálogos Hispánicos*. – 1998. – Вип. 22. – P. 7–24.
6. *Fuentes Rodríguez C.* La gramática de la cortesía en español / C. Fuentes Rodríguez. – Madrid : Arco / Libros, 2010.
7. *Matte Bon F.* Gramática comunicativa del español / F. Matte Bon. – Madrid : Difusión, 1992.
8. *Bani S.* Aproximación a la cortesía verbal en manuales de E/LE [Електронний ресурс] / S. Bani, A. Nevado. – Режим доступу : <http://www.cisi.unito.it/artifara/rivista4/testi/cortesias.asp>.
9. *Goleman D.* Inteligencia social / D. Goleman. – Barcelona : Kairós, 2006.
10. *López L.* Menos tutear y más “ustear” / L. López // *ABC*. – 11/07/2007. – P. 4.